

ДІЄСЛІВНІ СТИЛІСТЕМИ У ДІАЛОГІЧНІЙ СТРУКТУРІ ТЕХНІЧНОГО НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ

VERB STYLISTIC FUNCTIONS IN THE DIALOGUE STRUCTURE OF TECHNICAL SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL TEXT

Шабуніна В.В.,

orcid.org/0000-0001-7957-3378

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

Бутко Л.В.,

orcid.org/0000-0002-8817-3381

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

Сізова К.Л.,

orcid.org/0000-0002-3269-6343

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри філології та видавничої справи

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

У статті наголошено, що мовне повідомлення виконує своє комунікативне завдання лише за умови його адекватного сприйняття адресатом. Особлива роль у підтриманні контакту між автором і читачем технічного науково-навчального тексту належить дієслівним стилістам.

Автори підкреслюють, що важлива потреба мовців у спілкуванні задовольняється саме вживанням дієслів, їх стилістична потужність зумовлена не лише їхньою семантикою, а й розгорнутою системою морфологічних форм. Продемонстровано, що використання дієслів 1-ої особи множини теперішнього часу недоконаного виду забезпечує діалог автора з читачем; конструкції з дієслівними формами 1-ої особи множини майбутнього або минулого часу допомагають підготувати читача до сприйняття, нагадати про вже сказане; неактуальний теперішній час демонструє адресатові перебіг дій і процесів як аксіому; вжиті автором безособові форми дієслова, співзвучні з особовими, вказують на узагальненість змісту науково-навчального тексту; дієслова 2-ої особи множини доконаного виду наказового способу забезпечують ефект спілкування й особистого контакту автора з адресатом; конструкції з дієсловами 1-ої особи множини наказового способу доконаного виду сприяють встановленню тісного контакту з адресатом технічного науково-навчального тексту; за допомогою аналітичних форм наказового способу автор спонукає читача до спільних роздумів, показує йому бажаність зазначеної дії; використовуючи інфінітив дієслів доконаного виду в значенні наказового способу, автор підкреслює категоричність наказу, обов'язковість дотримання певних інструкцій і виконання зазначених завдань; уживаючи дієслова на позначення ментальних дій суб'єкта стосовно предмета дослідження в поєднанні зі словами категорії стану, автор дає суб'єктивну оцінку змісту тексту, наголошує на його важливих моментах. Ці основні дієслівні форми забезпечують оптимальну діалогічну взаємодію між автором і адресатом технічного тексту науково-навчального підстилю.

Ключові слова: комунікація, діалогічність, автор, адресат, технічний науково-навчальний текст, науково-навчальний підстиль, дієслівні стилістеми.

The article emphasizes that the language message performs its communicative task only if it is adequately perceived by the recipient. Verb stylistic functions play a special role in maintaining contact between the author and the reader of the technical scientific and educational text.

It's emphasized that the important speakers' need in communication is satisfied by the use of verbs, and its stylistic power is due not only to its semantics, but also a manifold system of its morphological forms. It is shown that the use of verbs referring to the 1st person plural of the present tense of the imperfect form provides a dialogue between the author and the reader; constructions with verb forms referring to the 1st person plural of the future or past tense help the reader to perceive new information or remind already known data; the irrelevant present tense demonstrates to the addressee the course of actions and processes as an axiom; the impersonal forms of the verb used by the author, which are consonant with the personal ones, indicate the generalization of the content of the scientific-educational text; verbs referring to the 2nd person plural of the perfect form of the imperative mood provide the effect of communication, personal contact of the author with the addressee; constructions with verbs referring to the 1st person plural of the imperative mood of the perfect form contribute to the close contact with the addressee of the technical scientific and educational text; with the help of analytical forms of the imperative mood the author encourages the reader to think together, shows him the desirability of this action; using the infinitive of verbs of the perfect form in the meaning of the imperative mood, the author emphasizes the categorical nature of the order, the obligation to follow certain instructions and perform these tasks; using verbs which denote the mental actions of the subject in relation to the subject of study in combination with

the words of the category of state, the author gives a subjective assessment of the content of the text and emphasizes its important points. These basic verb forms provide optimal dialogic interaction between the author and the addressee of the technical text of the scientific and educational substyle.

Key words: communication, dialogicity, author, addressee, technical scientific and educational text, scientific and educational substyle, verb stylistic functions.

Постановка проблеми. На сучасному етапі актуальним аспектом комунікативного напряму мовознавства є аналіз лінгвістичних засобів викладу матеріалу, оскільки саме мовні ресурси слугують для вираження смислів у текстовій діяльності та значною мірою визначають успіх спілкування.

Часто в процесі навчання викладачі, концентруючи увагу на суті навчальної дисципліни, другорядного значення надають способу спілкування, хоча саме він визначає ставлення до предмета обговорення. І саме це необхідно враховувати при лінгвістичному аналізі текстів науково-навчального підстилю. Безсумнівно, оцінку предметного змісту підручника чи навчального посібника повинні давати представники тих наук, про які йдеться в тому чи тому науково-навчальному тексті: тільки вони можуть кваліфіковано оцінити суть предмета. Аналіз же способів викладу привертає увагу лінгвістів, оскільки мова є системою ресурсів для вираження смислів у текстовій діяльності.

У навчальному дискурсі наявна взаємодія двох комунікантів – викладача і студента. Викладач, що володіє професійним знанням, впливає на студента через усний чи писемний текст. Цей текст презентує зміст навчальної дисципліни, тобто навчальну інформацію, за допомогою якої у студента формується система професійних знань та уявлень.

Навчальний текст є сферою своєрідного перетину викладача та студента. Успіх комунікації у навчальному процесі безпосередньо залежить від того, наскільки сприятливе підґрунтя має навчальна інформація. Процес її розуміння залежить від системи уявлень, сформованої у студента на певний момент. Вона визначає ставлення студента до предмета обговорення, рівень і глибину розуміння та інтерпретації матеріалу [3; 17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню наукового стилю та його жанрів присвячені праці І. Гавриша, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюха, Н. Зелінської, Л. Івашенко, А. Коваль, А. Медведєва, Н. Непийводи, Г. Онуфрієнко, П. Селігея, В. Шарканя, С. Яреми та інших дослідників, але засоби діалогічної організації жанрів науково-навчального підстилю не були об'єктом спеціального лінгвістичного дослідження.

Постановка завдання. Стаття покликана поглибити вивчення діалогічної організації нау-

кового тексту, дослідити та схарактеризувати морфологічні ресурси забезпечення комунікативної взаємодії між автором і адресатом технічного тексту науково-навчального підстилю.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, мовне повідомлення виконує своє комунікативне завдання лише за умови його адекватного сприйняття адресатом. При створенні висловлення під впливом фактора адресата відбувається оброблення цього висловлення для досягнення максимального комунікативного ефекту, встановлення контакту з читачем та активізації його розумової діяльності. О. Потєбня зауважує, що «...за допомогою слова не можна передати іншій людині свою думку, а можна лише збудити в ній її власну» [8, с. 167].

Особлива роль у підтриманні комунікативного контакту між автором і читачем належить стилістично навантаженим формам дієслова. Як слушно зазначає П.С. Дудик [1, с.200], «вживанням дієслів задовольняється важлива потреба кожного з мовців у спілкуванні з іншими». Стилістична потужність дієслів зумовлена не лише їхньою семантикою, а й розгорнутою системою морфологічних форм. У досліджуваних технічних науково-навчальних текстах автор використовує особові форми дієслова і без особових займенників, оскільки вказівка на діяча особовим закінченням дієслова достатньо виразна.

Вживання дієслів 1-ої особи множини теперішнього часу недоконаного виду (*вважаємо, використовуємо, виражаємо, встановлюємо, застосовуємо, знаходимо, маємо, можемо, ділимо, перевіряємо, прирівнюємо, робимо висновки* тощо) свідчить про авторську присутність, про те, що автор науково-навчального тексту співпрацює з адресатом, виконує зазначені дії одночасно з ним, залучає читача до спільних висновків і задовольняє його прагматичні сподівання. Наприклад: *Звідси робимо висновок, що $\alpha_{01} = x_1$* [ОЦС, с.104]; *Підставляємо $S_{z_{\min}}$ у формулу (2.31) замість S_z* [10, с.61]; *Із табл. 11.17 за $k = 4, n = 7$ і $q_{\text{кор}} = 1$ знаходимо $P(x) = x^3 + x + 1$ або $[P(x)]_2 = 1011$* [7, с. 453].

Очевидно, що така тактика забезпечує діалог автора з читачем. На думку О. Потєбні, діалог завжди передбачає нерозуміння, оскільки висловлення є творчим, авторським процесом, а отже, до певної міри неповторним і незрозумілим [8].

Використовуючи конструкції з дієслівними формами 1-ої особи множини майбутнього чи минулого часу, автор реалізує комунікативну інтенцію – підготувати читача до сприйняття, націлити адресата на подальший виклад навчального матеріалу або нагадати про вже сказане. Вживання синтетичних і аналітичних форм дієслова майбутнього часу 1-ої особи множини недоконаного виду (*вважатимемо, вживатимемо, позначатимемо, розглядатимемо, будемо вважати (говорити, записувати, застосовувати, називати, ототожнювати, оцінювати, позначати, розрізняти, розташовувати)* тощо) дозволяє автору передати тривалу нерезультативну дію. Наприклад: множину $Y = \{Y_1, Y_2, \dots, Y_n\}$ в необхідних випадках **розглядатимемо** як множини виходів блока пам'яті автомата [7, с.46]; *Як критерій оцінки складності цифрового пристрою, синтезованого на РКЕ, використовуватимемо сумарну кількість контактів реле або сумарну кількість пружин контактів реле* [7, с.244]; **Будемо вважати**, що і навантаження, яке діє на таку оболонку, також симетричне відносно осі [9, с. 44].

За допомогою форм 1-ої особи множини простого майбутнього часу доконаного виду (*визначимо, візьмемо, дістанемо, замінимо, зобразимо, зупинимось, нагадаємо, обчислимо, перетворимо, побудуємо, повернемося, позначимо, порівняємо, проілюструємо, розглянемо, сформулюємо* тощо) автор виражає переважно нетривалу, результативну дію в певний момент її здійснення. Такі форми дозволяють автору технічного науково-навчального тексту експлікувати процес формування думки, а також демонструвати логіку наукового мислення: *Так само визначимо кількість зубців коліс передач перебірної групи (рис. 2.13): [вирази]* [10, с. 62]; *3 останнього рівняння отримаємо формулу настроювання гвинторізного ланцюга [формула] (14.13)* [6, с. 249].

Крім того, задля реалізації комунікативної стратегії автор використовує дієслова в 3-ій особі множини без формально вираженого підмета. Такі дієслова втрачають здатність указувати на конкретну особу і набувають узагальнено-особового значення. Наприклад: *Для визначення логічної функції будують таблицю, кількість рядків якої дорівнює числу наборів значень змінних, а кількість стовпців – $n+1$* [7, с. 61]; *Ефективність (η) ТО автомобіля визначають як відношення кількості відмов n_{TO} , виявлених у процесі профілактики, до кількості зареєстрованих відмов у процесі експлуатації автомобіля [формула]* [5, с. 34].

Для того щоб продемонструвати адресатові «характеристики певних постійних станів істот

і речей або перебіг дій і процесів як даність, аксіоматичну істину, закономірність на основі наукових узагальнень, власного досвіду чи традиційної усталеності в народі» [13, с. 283], автор вживає неактуальний теперішній час.

Використовуючи безособові форми дієслова, співзвучні з особовими, вжиті у формі середнього роду минулого часу дійсного способу або у формі теперішнього часу дійсного способу, споріднені з 3-ою особою однини, автор досягає узагальненості змісту науково-навчального тексту. Наприклад: *Як уже зазначалося, повну обробку виробу тривалістю t_{p0} можна виконати в однопозиційному автоматі (рис. 4.6, а)* [15, с. 64]; *Вище відзначалося, що при взаємодії термодинамічної системи з навколишнім середовищем відбувається обмін енергією, причому один зі способів її передачі робота, а інший – теплота* [14, с. 19].

Дієприслівники доконаного й недоконаного виду адресант синтагматично сполучає в реченні з дієслівними формами майбутнього чи теперішнього часу дійсного способу, вжитими щодо конкретної особи, або з формою інфінітива в безособовій конструкції, щоб виразити одночасність дій (додаткова дія збігається з основною в теперішньому або майбутньому часі) чи показати адресатові, що додаткова дія передують основній [3, с. 430]. Наприклад: **Зменшити надмірність повідомлень можна, використовуючи методи оптимального статистичного кодування, які розглядаються в розд. 12** [7, с. 344]; **Аналізуючи рівності, бачимо, що за послідовного перемикання коліс першої групи частота обертання вала III змінюється в φ разів** [10, с. 44]; **Розглядаючи** головним чином методологію розробки досить складних ЕМСАК на прикладі ПУ, коротко **зупинимось** на автоматизації процесу динамічного гальмування ШПУ [2, с. 59].

Текст науково-навчального підстилю не тільки вміщує інформацію про факти та подає їх теоретичну інтерпретацію, а й виражає авторську інтенцію, спрямовану на привернення уваги адресата, переконання його в правильності авторської думки. Крім того, за допомогою дієслів 2-ої особи множини доконаного виду наказового способу (*викладіть, запишіть, назвіть, перерахуйте, побудуйте, порівняйте, розгляньте, розкрийте, сформулюйте, укажіть* тощо) автор досягає ефекту спілкування та особистого контакту з адресатом. Наприклад: **Сформулюйте і поясніть** узагальнений закон Гука [9, с. 58]; **Порівняйте** за завадостійкістю системи з амплітудною, частотною і кодоімпульсною модуляціями [7, с. 475].

Ця комунікативна тактика особливо яскраво виражена в таких жанрах, як методичні рекомендації, збірник задач, навчальний посібник.

Під час вибору та реалізації стратегії мовленнєвого спілкування автор повідомлення прагне бути правильно зрозумілим тим чи іншим адресатом. «Говорячи словами Гумбольдта, будь-яке розуміння є разом із тим нерозуміння, будь-яка згода в думках – одночасно незгода. Коли я говорю, а мене розуміють, то я не перекладаю повністю думки зі своєї голови в іншу, – подібно до того, як полум'я свічки не дробиться, коли я від нього запалюю іншу свічку» [8, с. 226].

З метою досягнення найбільшого комунікативного впливу на адресата адресант підкреслює єдність між собою та слухачем, робить його учасником власних міркувань, прагне встановити з ним тісний контакт, використовуючи в технічних текстах науково-навчального підстилю конструкції з дієсловами 1-ої особи множини наказового способу доконаного виду. Наприклад: **Припустімо**, що задачу розв'язано і її розв'язок подано на рис. III.5 у положенні, коли шукані площини перпендикулярні до площини зображення [4, с. 122]; **Уявімо**, що цей процес виконується у двох варіантах – на однопозиційному відкачному посту і на багатопозиційному відкачному автоматі [15, с. 58].

У науково-навчальних текстах автор, спонукаючи адресата до спільних роздумів і демонструючи йому бажаність тієї чи іншої дії, часто вживає аналітичні форми наказового способу, які творяться за допомогою частки **хай (нехай)**, що додається до форм 3-ої особи дієслів теперішнього чи майбутнього часу (у зазначених конструкціях переважає семантика припущення): **Нехай** повідомлення x , яке передається, має лише один результат, тобто $p(x) = 1$ [7, с. 315]; **Нехай** задано елементарний кубик, грані якого є головними площинками [9, с. 35]; **Нехай** куліса **займає** положення, яке визначається кутами γ і δ (рис. 11.4) [6, с. 206].

Реалізуючи комунікативний намір, автори збірників задач широко використовують інфінітив дієслів доконаного виду в значенні наказового способу з метою підсилення категоричності наказу, обов'язковості дотримання студентами певних інструкцій та виконання запропонованих завдань: **Побудувати** точку B , симетричну точці A відносно площини P_2 , і точку D , симетричну точці C відносно осі Ox (рис. 1.1) [4, с. 6]; **З'єднати** найкоротшою лінією точки A і B на видній поверхні зрізаного еліптичного конуса (рис. 1.73) [4, с. 19]; **Визначити** нормальні та дотичні напруження

на площинці, нахиленій до горизонтальної осі під вказаним на рисунку кутом $\alpha = 30^\circ$ [9, с. 36].

Дотримуючись визначеної комунікативної стратегії, автор технічних текстів науково-навчального підстилю часто вживає дієслова, які означають ментальні дії суб'єкта стосовно предмету дослідження (*аналізувати, розрізняти, розробляти, розглядати, порівнювати* тощо), у поєднанні з безособово-предикативними прислівниками, або словами категорії стану (*необхідно, можна, варто, бажано, потрібно, слід, треба, доцільно* тощо), щоб поділитися з читачем суб'єктивно-оцінним ставленням до змісту тексту щодо важливості, необхідності, зумовленості, можливості, переваги чи доцільності описуваних дій, певної пізнавальної процедури, а також наголосити на важливих моментах змісту. Наприклад: *Внаслідок випадкового характеру завад **неможливо** заздалегідь точно **встановити**, який сигнал має бути прийнятий на виході каналу при посиланні визначеного вхідного сигналу* [7, с. 348]. *Тому **доцільно** аналізувати не окремі величини, а їхнє комплексне сполучення, що має визначений фізичний зміст* [14, с. 133]. *При формулюванні задачі оптимізації **потрібно виділити** змінні, значення яких можуть змінюватися в досить великому діапазоні і визначаються зовнішніми факторами* [14, с. 483].

Сурядні зіставно-протиставні сполучники *а, але, зате, проте, однак* дозволяють адресанту протиставляти одну думку іншій під час наукового аналізу, підсилювати наступну ідею на фоні попередньої: *При виведенні цього співвідношення **потрібно** враховувати, що скалярний добуток однойменних ортів дорівнює одиниці, а різнойменних – нулю* [16, с. 34]; ***Рідиною** називається фізичне тіло, здатне зберігати об'єм, **але** не здатне самотійно зберігати форму* [12, с. 15]; *Адаптивні системи керування, хоч і складні, **проте** практично не здорожують силової установки транспортних засобів загалом, бо з двигуна знімають найскладніші механічні системи керування* [11, с. 271].

Висновки. Не викликає сумніву, що метою будь-якої комунікації є вплив на адресата. Авторською інтенцією є не тільки передання нових знань читачеві, але й доведення актуальності, вірогідності, обґрунтованості та перспективності інформації, яку містять технічні тексти науково-навчального підстилю. З цією метою адресант використовує спеціальні засоби впливу на адресата, які поступово розкривають хід думок автора, сприяють його взаємодії з реципієнтом, забезпечують ефективне сприймання студентом

навчального матеріалу. За слушним зауваженням О. Потебні, «передати думку можна тільки тому, хто готовий її сприйняти, оскільки мова лише активізує розумову діяльність людини, яка, розуміючи, що їй говорять, думає своєю власною думкою, формулює думки зі свого власного матеріалу» [8, с. 95].

Отже, задля реалізації авторських інтенцій, досягнення найвищого перлюкутивного ефекту та підтримання комунікативної взаємодії між адресатом і адресантом у технічних науково-навчаль-

них текстах використовуються різні морфологічні засоби, перевагу серед яких мають стилістично навантажені форми дієслова.

Крім морфологічних засобів, діалогічне підґрунтя науково-навчальних текстів, а також комунікативно-пізнавальні потреби наукової комунікації забезпечують інші лінгвістичні засоби, зокрема лексико-семантичні, графічні, синтаксичні тощо. Особливості їх функціонування в текстах науково-навчального підстилю стануть темами наших подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дудик П. С. Стилістика української мови : навчальний посібник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
2. Електромеханічні системи автоматичного керування та електроприводи : навчальний посібник / М. Г. Попович та ін. ; за ред. М. Г. Поповича, О. Ю. Лозинського. Київ : Либідь, 2005. 680 с.
3. Заніздра В. В. Морфологічні засоби підтримання комунікативного контакту між автором і адресатом науково-навчального тексту. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2010. № 910. Вип. 60. Ч. 1. С. 428–433.
4. Збірник задач з інженерної та комп'ютерної графіки : навчальний посібник / В. Є. Михайленко та ін. ; за ред. В. Є. Михайленка. Київ : Вища школа, 2003. 159 с.
5. Лудченко О. А. Технічне обслуговування і ремонт автомобілів : організація і управління : підручник. Київ : Знання, 2004. 478 с.
6. Обладнання автоматизованого виробництва : навчальний посібник / В. М. Бочков та ін. ; за ред. Р. І. Сіліна. Львів : Видавництво Державного університету «Львівська політехніка», 2000. 380 с.
7. Основи цифрових систем : підручник / І. П. Барбаш та ін. Харків : Національний аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут», 2002. 672 с.
8. Потебня А. А. Мысль и язык. *Потебня А. А. Слово и миф*. М. : Правда, 1989. 624 с.
9. Прикладна механіка : підручник / Е. М. Гуліди та ін. ; за ред. Е. М. Гуліди. Львів : Світ, 2007. 384 с.
10. Розрахунок та конструювання металорізальних верстатів : підручник / В. М. Бочков та ін. ; за ред. Р. І. Сіліна. Львів : Видавництво «Бескид Біт», 2008. 448 с.
11. Сажко В. А. Електрообладнання автомобілів і тракторів : підручник. Київ : Каравела, 2008. 400 с.
12. Срібнюк С. М. Гідролічні та аеродинамічні машини. Основи теорії і застосування: навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 328 с.
13. Сучасна українська літературна мова : підручник / М. Я. Плющ та ін. ; за ред. М. Я. Плющ. Київ : Вища школа, 2001. 430 с.
14. Теплотехніка : підручник / Б. Х. Драганов та ін. ; за ред. Б. Х. Драганова. Київ ; «ІНККОС», 2005. 504 с.
15. Технологічні машини. Розрахунок і конструювання : навчальний посібник / Ю. В. Кодра та ін. ; за ред. З. А. Стоцька. Львів : Видавництво «Бескид Біт», 2004. 446 с.
16. Чернишов П. М., Самсонов В. П., Чернишов М. П. Технічна електродинаміка : навчальний посібник. Х. : НТУ «ХПІ», 2006. 290 с.
17. Шабуніна В. В. Засоби діалогічної організації науково-навчальних текстів технічної галузі в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» ; Дніпропетровський нац. ун-т імені Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.